

Vytváření socialistického životního způsobu a vzdělání v období vědeckotechnické revoluce

MARIE HULÁKOVÁ

Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

Práci počal člověk vytvářet dějiny svého rodu, čímž se dosavadní přírodní proces změnil na přírodně historický. Podobný vývoj se ve zkratce opakuje u každého člověka. Je zřejmé, že práce působí nehlouběji na způsob jeho života a že tedy každá změna týkající se práce má podstatný vliv na způsob života společnosti, jednotlivých tříd, skupin i jednotlivců.

Dvacáté století, zejména jeho druhá polovina, přineslo s nástupem vědeckotechnické revoluce dosud nejpodstatnější změny, k nimž došlo v práci člověka za celé historické období existence dělby práce na fyzickou a duševní. Z tohoto hlediska — přístupujeme-li k procesu vědeckotechnické revoluce obecně — můžeme pozorovat, že tato revoluce vyvolává všude, kam zasahuje, prudké změny „uvnitř“ práce jako účelného procesu, v němž „člověk svou vlastní činností zprostředkovává, reguluje a kontroluje výměnu látek mezi sebou a přírodou“.¹

Moderní doba však nepřinesla pronikavé změny jen „uvnitř“ práce. Podstatné změny se staly také „s prací“ samou. Projevují se ve všeobecném uvolnění nároků na množství práce (s individuálně zjistitelným množstvím vytvořené nadhodnoty) a v individuálním vztahu k práci (jak ve smyslu „pohlčení“ jednotlivce prací v Marxově smyslu, tak i v psychologické vázanosti člověka k práci jako ke sféře sebe-realizace, pokud si zachovala tvořivý prvek).²

Změny „uvnitř“ práce a změny v objektivním i subjektivním postavení práce ve společnosti, tedy změny, které se udály „s prací“, se k sobě mají jako příčina a účinek. Avšak tento vztah není mechanický,

ale dialektický. Na jedné straně se vyjevuje jako jednota změn „uvnitř“ práce a „s prací“ a oba typy změn v sebe navzájem přecházejí, ale také proti sobě stojí — za určitých společenských podmínek — v nesmiřitelném protikladu. Změny „uvnitř“ práce a „s prací“ představují změny v materiální základně společnosti a konečků tedy určují jak celkový způsob života společnosti, tak jednotlivých tříd, sociálních skupin a jednotlivců.

Životní způsob můžeme charakterizovat jako totalitu činností společnosti v jejím konkrétně historickém určení, daném charakterem společenských vztahů, jejichž základní strukturu tvoří výrobní vztahy.³ Činnost společnosti jako celku je jednotlivcům zprostředkovávána institucemi nejrůznějšího typu: od politických, výrobních, hospodářských přes právní, vzdělávací a výchovné až po kulturní. Toto zprostředkování však není ani přímé, ani rovné. Lomí se sociální strukturou společnosti a různí se podle společenské třídy nebo vrstvy, k níž jednotlivec přísluší. Právě toto zprostředkování hraje rozhodující úlohu při zpětném působení jednotlivců na celkovou činnost společnosti a určuje také stupeň, v němž se uplatňuje totalita činnosti jednotlivců v celkové totalitě života společnosti.

Socialistickou společnost charakterizuje stýkání a prolínání totality činnosti společnosti s totalitou činnosti jednotlivců. Společenské a individuální nepostupuje po dvou liniích. Ani ve střetávání individuálních a společenských zájmů nejde o to nadřadit jedny druhým, ale o dialektický proces vytváření dynamické rovnováhy. Vzájemné prolínání společenského a indi-

¹ Marx, K.: *Kapitál I.* Praha, SNPL 1954, s. 196.

² K. Marx napsal v *Německé ideologii* o středověkém řemeslníkovi, že z důvodů nerozvinuté dělby práce byl „úplně pohlčen svou prací, měl k ní vztah dobrodružné otročské služebnosti a byl v jejím područí mnohem více než moderní dělník, kterému je jeho práce lhostejná“. V téže souvislosti upozorňuje Marx na přímý důsledek nerozvinuté dělby práce, a sice na to, že u středověkých řemeslníků (a platí to zajisté i pro řemeslnou výrobu

v pozdějším období — M. H.) se „ještě setkáváme se zjajem o jejich speciální práci a zručnost v této práci; z tohoto zájmu se mohl vyvinout i jistý omezený smysl pro umění“. (Marx, K. — Engels, B.: *Spisy 3.* Praha, SNPL 1958, s. 66.)

³ Podrobný výklad pojmu životní způsob a životní styl a jejich třídně-historických proměn je obsažen v článku: Huláková, M.: *Životní způsob, životní styl a socialistická společnost*. Filosofický časopis, 1973, č. 3.

viduálního a jejich jednota za socialismu není vnější subjektivistický požadavek. Jednota celospolečenských a individuálních zájmů je objektivně nastolena kvalitativní přeměnou výrobních vztahů. Z ní se odvíjejí demokratické a humanistické principy socialismu, přímo protikladné buržoaznímu liberalismu, ačkoli se může zdát, a nejen na první pohled, ale dokonce i v hlubší sociologické rovině, že rozdíly nejsou nebo že nejsou podstatné.

Právě zde, ve vytváření dynamické rovnováhy, se teoreticky řeší a prakticky realizuje to, co objektivně přináší změny „uvnitř“ práce, změny v jejím postavení ve společnosti a v životě každého člověka. V socialismu se takto produkují nové socialistické vztahy, i když v první etapě jsou ještě málo zřetelné — ačkoli jsou již teoreticky reflektovány⁴ a ve vědomí lidí (v mase) existují v živelné formě. Pozdější etapy socialistické výstavby tuto živelnost sice korigují, ale zároveň uchovávají její racionální jádro, stejně jako individualizaci (autenticitu) celého procesu utváření nových vztahů ve společnosti. Toto rozvíjení nových socialistických vztahů mezi lidmi se fixuje v adekvátním hodnotovém systému a v normách, případně ve změnách jejich dosavadní struktury. Naproti tomu v podmínkách kapitalismu, byť jakkoli prosperujícího a s „moderním“ sociálním zákonodárstvím, zůstává ve skutečnosti onen základní vztah plynoucí z nutné jednoty kapitálu a námezdní práce se všemi z toho vyplývajících ekonomickými, ideově politickými a kulturními konsekvencemi. Kapitálový vztah zde pouze nabývá formy rozporu mezi změnami „uvnitř“ práce a „s prací“ v individuálním a společenském vědomí, což se projevuje nepřetržitou řadou společenských a individuálních stressů. Na fakty tohoto druhu je velice bohatá právě soudobá buržoazní literatura, dramata a poezie, o filosofující a sociologizující esejistice ani nemluvě. „Stressové“ situace kapitalistického

světa jsou již po celá desetiletí také předmětem známých vědeckých výzkumů, které tvoří empirický základ různě hluboké a různě závažné kritiky „společnosti hojnosti“, již se ostatně nevyhnul ani J. K. Galbraith ve stejnojmenné knize.⁵

Vcelku se uvedené stressy „řeší“ oklešťováním bohatosti života, pro niž právě ony změny „uvnitř“ práce vytvářejí objektivní podmínky. Základem této deformace vzájemného vztahu všech změn, jimiž prochází společenská a individuální práce v soudobé kapitalistické společnosti, je skutečnost, že stále reprodukuje kapitál jako vztah,⁶ zatímco se teoretici této společnosti tváří, jako by produkovala jen věci. Tento posun vede k tomu, že hlavní potíží této společnosti se zdá být problém správného řešení hodnotové orientace lidí, problém, jak přesvědčit a vychovat člověka k tomu, aby se neorientoval na věci, ale na hodnoty — ačkoli sami autoři konstatují rozpad těchto hodnot. Opakovaně oživovaly a připomínaly vztah „panství a rabství“ v této souvislosti objektivně slouží jako teoretická zástěrka kapitalistických společenských poměrů, které vystřídaly ony vztahy, v nichž existovala bezprostřední nucená práce, proti níž, jak napsal Marx, nestálo „bohatství jako kapitál, nýbrž jako poměr panství“.⁷ Naproti tomu po všeobecném vítězství kapitalistických výrobních poměrů, kdy buržoazie je „třídou a ne už stavem“⁸, stojí proti bohatství ve formě kapitálu svobodná pracovní síla; vzájemný poměr je „svobodný“ námezdní vztah. Ve „svobodě“ pracovní síly, jakkoli omezené, však již od samého počátku drímají ony pozdější změny, které se dějí v socialistické revoluci právě „s prací“ a které jsou tak málo pochopitelné, zredukujeme-li pozdější společenské poměry na vztah panství a rabství, i když nelze popřít, že sám vztah podřízenosti a vzájemné závislosti trvá i v soudobém kapitalismu. Právě pro soudobý kapitalismus je však typické, že se „panství“ stává stále neosobnější a odcize-

⁴ V. I. Lenin věnoval právě těmto „výhonkům“ nových vztahů prvořadou pozornost. Již v prosinci 1919 na městské konferenci RKS(b) teoreticky objasnil rozdíl mezi socialistickou a komunistickou etapou budování nové společnosti a zároveň položil důraz na komunistický charakter subotníků. Prohlásil: „Je-li v nynějším řádu Ruska vůbec něco komunistického, pak jsou to jenom subotníky, kdežto ostatní je jenom boj proti kapitalismu za uplnění socialismu, z něhož bude muset po jeho úplném vítězství vyrůst onen komunismus, který v subotnicích vidíme ne z knih, ale na živé skutečnosti“ (Lenin, V. I.: *Spisy* 30. Praha, NPL 1955,

s. 288.) Lenin hodnotil subotníky proto tak vysoko, že se lišily (podle jeho slov) od všech forem dřívější spolupráce. „To není sousedská výpomoc,“ psal, „která existovala na vesnici vždycky, nýbrž práce pro celostátní potřeby, která je organizována v širokém měřítku a je bezplatná.“ (Tamtéž, s. 287.)

⁵ Galbraith, J. K.: *Společnost hojnosti*. Praha, Svoboda 1967.

⁶ Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“* I. Praha, Svoboda 1971, s. 221.

⁷ Marx, K.: Tamtéž, s. 289.

⁸ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 3. Praha, SNPL 1956, s. 75.

nější, že neexistuje jako bezprostřední třídní vztah. Mezi ním a jeho protipólem „rabstvím“ leží složitý svět věcí. Vzájemná odcizenost sice oba póly uzavírá v „jedné dimenzi“ spotřební společnosti, ale tato společnost se od klasické společnosti vztahu panství-rabství podstatně liší. Oba pojmy dnes spíše navozují analogii než představují teoretické uchopení současného stavu nadvlády a podřízenosti a vzájemné závislosti v kapitalistickém světě. Ze stejného důvodu jsou také analogie vedené mezi současností a obdobím reformace, popřípadě osvícenstvím, neadekvátní a mohou být a také jsou teoreticky a metodologicky pro řešení problémů soudobého světa málo plodné.⁹

Složitost zkoumání soudobých společností, kapitalistické i socialistické, si však uvědomujeme a řadu obtížných otázek nastolujeme jen tehdy, jestliže zkoumáme změnu „uvnitř“ práce a „s prací“ v jejich vzájemné souvislosti a v příčinném vztahu. Avšak u většiny autorů se setkáváme s tím, že se zabývají pouze procesy, které se odehrávají „uvnitř“ práce, a pokud se dotýkají změn „s prací“, považují je pouze za časově následné, v příčinné souvislosti pak za účinek změn „uvnitř“ práce. Z toho pak přirozeně plyne přesvědčení o jednoduché srovnatelnosti průmyslově vyspělých kapitalistických a průmyslově vyspělých socialistických zemí. Na tomto základě je možno nalézat pouze shody a zcela bezstarostně zacházet s teoretickými a politickými konsekvencemi příslušných zjištění. Zde tkví společenská podmíněnost gnoseologických kořenů teorie „stadií růstu“, teorie konvergence, teorie industriální společnosti, stejně jako teorie společnosti „volného času“.

Je ovšem nesporné, že změny „uvnitř“ práce mají pro sféru technologické povahy práce v současné etapě vědeckotechnické revoluce některé shodné důsledky v kapitalistických i socialistických zemích (z čehož však nevyplývá jednoduchá převoditelnost tzv. zkušeností kapitalistických zemí do zemí socialistických; právě tak jsou v jednoduché formě nepřenosné zkušenosti socialistické soustavy do zemí kapitalistických z důvodů, které jsou vyloženy výše). Tyto důsledky změn „uvnitř“

práce se v obou společnostech promítají do změn v kvalifikačních strukturách dělnických profesí i inženýrsko-technického personálu a v nejrůznějších formách pronikají až do vědy. To jsou ony procesy, které jsou předmětem zkoumání a analýz a východiskem závěrů o dalších tendencích vývoje kvalifikačních struktur a jejich závislosti na rozvoji vědy, techniky a racionální organizaci práce.

Lidský faktor, který působí „uvnitř“ pracovního procesu (v této souvislosti jej ovšem neredukujeme na bezprostřední výrobní proces a práci neredukujeme na práci dělníka v továrně), se v období vědeckotechnické revoluce jeví jako nejdůležitější. Lidský faktor už není možno uvažovat jen jako pouhou pracovní sílu, kterou je zapotřebí (a možno) připravit hotovou dřív, než vstoupí do pracovního procesu, a pouze ji „přizpůsobit“ daným podmínkám. Stává se základním inovačním faktorem růstu produktivity práce, a tím nejen bohatství společnosti — odtud se také zcela zjevně odvíjejí různé formy tlaků na zvyšování kvalifikace a přes ně na vzdělání — ale i produkce dialektického zprostředkování vztahů mezi totalitou společenskou a totalitou individuality lidské osobnosti.

To, že se člověk v masovém měřítku mění z pracovní síly v základní inovační faktor jak růstu produktivity práce, tak i produkce konkrétních lidských vztahů, však s sebou přináší řadu problémů, prakticky neznámých kapitalismu volné soustěže i racionalizátorům průmyslové výroby, jako byl například F. W. Taylor, který se podle P. F. Druckera pokusil o „třetí cestu“ mezi kapitalismem a socialismem.¹⁰

Inovace znamená aktivitu a aktivita předpokládá angažovanost člověka na daném úkolu, rozvinutí jeho tvořivosti, tedy relativně svobodnou hru sil, což — striktně vzato — přesahuje sféru kapitálového vztahu a vyžaduje zvláštní zájem. Problém vyvolání tohoto zájmu, který by stimuloval kreativitu, je ne nadarmo v současné době v popředí teoretického úsilí o nalezení východisek ze situace, do níž se dostala průmyslově vyspělá soudobá kapitalistická společnost jak v problematice perspektivě vlastního vědeckotechnického rozvoje,

⁹ Zde uvedme za všechny např. práci: Horkheimer, M. — Adorno, T. W.: *Dialektik der Aufklärung*. Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag 1969.

¹⁰ Drucker, P. F.: *La Grande Mutation vers une Nouvelle Société (The Age of Discontinuity)*. Paris, Les Éditions d'organisation 1970, s. 300.

tak v jeho humanistické exploataci.¹¹ Pokud jde o perspektivu vědeckotechnického rozvoje, hovoří A. Bronwell přímo o syndromu „Goddard-Wright“, o osudu vědců, kteří předběhli svou dobu o půl století a nemohli své objevy uskutečnit. Autor uvádí pět faktorů, jichž je zapotřebí, aby se zabránilo podobným omylům v budoucnosti — což předpokládá v podstatě vybudování kreativní společnosti. *Kreativní společnost* se také jmenuje jeho příspěvek ve sborníku *Science and Technology in the World of Future*.¹² Na prvním místě uvádí nutnost otevřít vzdělávací příležitosti veřejnosti, dále pak vytvořit vhodný politický a sociální rámec, v němž lidé a instituce pracují, a ekonomickou strukturu, v níž dochází ke hře ekonomických sil a jež působí na lidskou motivaci; jako další významný faktor uvádí morální a duševní tonalitu lidí, charakter národní inteligence a její vliv na tvoření kreativní dynamiky státu.

Karl Steinbuch ve své práci *Program 2000*, v níž věnuje hlavní pozornost nutným změnám v politickém uspořádání společnosti a ve vzdělávacím systému, uvádí jako fatální, že „organizace dnešní společnosti (pochopitelně kapitalistické) je dokonale způsobilá připravit kapitál a práci, ale je zcela neschopná připravit důležitější komponenty technického pokroku — duševní komponenty“.¹³ Jako východisko navrhuje vytvoření zvláštních institucí — „klášterů“ pro kreativní myšlení — v nichž by se soustřeďovali lidé schopní produkovat originální myšlenky.¹⁴ Toto je ovšem východisko zůstávající za zavřenými dveřmi širšího politického rámce kreativity jako všeobecné lidské schopnosti, kterou může stimulovat a rozvíjet jen společnost vně okovů „jednodimenzionality“ kapitálového vztahu, v níž je také jedině možno realizovat další fáze rozvoje vědy o člověku a společnosti a humanizo-

vat další etapy vlastní vědeckotechnické revoluce, otevřené celému lidstvu.

Pokud jde o humanistickou exploataci vědeckotechnického rozvoje v soudobé kapitalistické společnosti, svědectví a analýzy myslitelů této společnosti potvrzují marxistický názor, že jsou to panující společenské poměry, které maří blahodárnost vědeckotechnické revoluce pro rozvoj člověka.¹⁵ Právě rozpor mezi možnostmi vědeckotechnické revoluce přispět k osvobození lidí a jim objektivně nepřátelskými zájmy panujících výrobních vztahů (jejich struktura je založena stále na vztahu námezdní práce a kapitálu) v nebývalém rozsahu nastolil problém obecně lidského faktoru „dělání dějin“ a účasti každé jednotlivé individuality na tomto procesu. V dosud nepoznané míře¹⁶ se vyhranil protiklad společenského a individuálního, protiklad svobody člověka a jeho závislosti na objektivních (společensko-přírodních) podmínkách jeho života.

Vědeckotechnická revoluce v průmyslově vyspělých kapitalistických zemích dovršila rozštěpení objektivní a subjektivní stránky společenského pohybu tím, že kategoricky postavila požadavek adaptace jednotlivce danému společenskému systému, vedoucí až k jeho identifikaci s ním. Prakticky i teoreticky vzala člověku práci jako jeho rodotvornou podstatu, a tím ho vykořenila z dějin a uzavřela do subjektivity, kterou ohraničila časem jeho života, existenciálním subjektivismem a sférou volného času. Tím byl vliv vědeckotechnické revoluce doveden do každodenního prožívání života každého člověka do té míry, že se volný čas — stejně jako mimopracovní čas v počátcích kapitalismu¹⁷ — stal v nových podmínkách sférou, v níž ve skutečnosti dominují jiné zájmy než autentické potřeby člověka. I ve sféře volného času je člověk pod „kontrolou“ kapitálového vztahu, který si podřizuje kulturu společnosti i vědomí člověka.

¹¹ V této souvislosti můžeme uvést konstatování obsažené ve zprávě H. Brookse *Organisation for Economic Cooperation Development*, že se totiž vědní politika průmyslově nejvyspělejších zemí kapitalistického světa dostává do nesnázi a setkává se s vlastní bezperspektivností a navíc s jistou deziluzí, provázející empiricky prokazatelnou nejednoznačností sociálních a lidských důsledků vědeckotechnického rozvoje a ekonomického růstu. (Brooks H.: *Science Growth and Society, A New Perspective*. OECD Paris, The Observer 1971. s. 19 a 26.)

¹² Bronwell, A. B. (ed.): *Science and Technology in the World of the Future*. New York, Wiley — Interscience, 1970.

¹³ Steinbuch, K.: *Programm 2000*. Stuttgart, Deutsche Verlag-Anstalt 1970, s. 86.

¹⁴ Tamtéž, s. 185.

¹⁵ V už uvedené zprávě OECD se konstatuje, že relativní dostatek spotřebního zboží nejen nepřinesl všeobecný blahobyt, ale ani štěstí lidem, kteří po stránce citové, kulturní a hodnotové se cítí hůře než jejich předkové. (Cit. zpráva, s. 26.)

¹⁶ Přirozené, že sám problém je staršího data a jak filosofii, tak sociologii je znám v moderní podobě od vzniku imperialismu.

¹⁷ K. Marx upozorňuje na to, že dělník zůstává vlastnictvím kapitálu i poté, když se za ním zavřela vrata továrny. (Marx K. — Engels B.: *Spisy* 6. Praha, SNPL 1959.)

Kapitalistická společnost prakticky „pohltila“ lidskou subjektivitu, neboť jí uzavřela cestu k uvědomění si přesahu daného stavu, ačkoli se zdá, že naopak klade důraz na její svobodu a autenticitu. V kapitalistické společnosti je svoboda člověka fikcí.¹⁸ Společnost i jednotlivci se pohybují v začarovaném kruhu „spotřební“ dimenze, kdy ne už na základě nedostatku, ale na základě relativního dostatku člověk sám sebe převrací z cíle v prostředek. Dokonce i vlastní vztah k sobě samému si zprostředkovává věcmi. E. Fromm v jedné ze svých starších prací poukazuje na to, že cena člověka, právě tak jako kterékoli věci, je redukována na směnnou hodnotu, zatímco to, co je lidské, „... individualita, to, co je v člověku zvláštní, jedinečné, je bez hodnoty a je ve skutečnosti přítěží. Rovnost se stala ekvivalentem pro směřitelnost a to je naprostá negace individuality ... byla spojena s růzností, ale stala se synonymem „nerůznosti“ a vztahy moderního člověka k sobě samému i ostatním lidem ve skutečnosti charakterizuje lhostejnost“.¹⁹

Teoretické prokázání bezvýchodnosti lidské situace v soudobé kapitalistické společnosti je přesvědčivé. Avšak nemůže být teoretickou základnou praktického zrušení této bezvýchodnosti. Jak H. Marcuse, tak E. Fromm i další zůstávají při analýze soudobé kapitalistické společnosti a její teoretické reflexi v polovině cesty. Věcně a pronikavě konstatují stav a rovinu chování společnosti a jednotlivce. Odhalují je jako důsledek totálního odcizení člověka. Avšak kritiku tohoto totálního odcizení nedovádějí k totální kritice zdrojů odcizení celé společnosti. Tato polovičatost jim brání adekvátně formulovat druhou část výpovědi, totiž právě tu, která by se mohla stát zdrojem zpětného působení na kritizovaný stav společnosti a vést k jeho změně. Taková změna může nastat jen „uvnitř“ jednodimenzionálního celku, vnitřním dialektickým pohybem, jehož nositelem zůstává — přes všechny změny „uvnitř“ práce v období vědeckotechnické revoluce — dělnická třída.²⁰

Právě pokusy o nové hodnocení soudobého stupně rozvoje vědeckotechnické revoluce, možností a perspektiv průmyslově vyspělých společností a člověka postavily problémy vzdělání a kultury vůbec na přední místo ve struktuře faktorů, které mohou výrazně ovlivnit budoucnost člověka. Proto také úvahy o tom, jaké nároky bude klást vědeckotechnická revoluce na vzdělání vzhledem k proměnám „uvnitř“ práce, které se objevovaly na počátku vědeckotechnické revoluce a také po tzv. sputnikovém šoku v USA, se ukázaly jako jednostranné, ačkoli, jak píše P. F. Drucker, „sputnik poučil Ameriku, že vědění už není jen věcí soukromého, ale veřejného zájmu“.²¹ Jednostranné však nejsou proto, že nedocenily akceleraci změn „uvnitř“ práce nebo pochybily ve výpočtech potřeb kvalifikovaných pracovníků, ale v tom, že nebraly dostatečně na zřetel okolnost, že vědeckotechnická revoluce není jen technologickou, ale především historicko-lidskou skutečností, která nejen vytváří, ale také vyžaduje příznivé podmínky pro totální rozvoj lidské individuality.

V průmyslově vyspělých zemích už v prvním období vědeckotechnické revoluce vyvstala naléhavá potřeba pružně měnit kvalifikační struktury v celých průmyslových oborech a odvětvích národního hospodářství a také potřeba zvýšit počty vysoce kvalifikovaných odborníků pro všechny sektory národního hospodářství a společenský život vcelku.

Vědeckotechnická revoluce však s sebou nepřinesla a nepřináší pouze lineární tlaky na zvyšování kvalifikace, ale působí ve svých projevech nejčastěji velice rozporné nerovnoměrností v požadavcích na kvalifikaci ve všech podobách. Je možno sledovat zmenšování počtu vyučených dělníků a zvyšování počtu zaučených a současně změny v dělnických profesích směrem ke zvyšování náročnosti na technickou úroveň dělníků; objevuje se potřeba rekvalifikace, přezívají se úzce specializované technické profese a zároveň se zvyšují v nebyvalé míře nároky na hluboké

¹⁸ V této společnosti, jak píše H. Marcuse, „svoboda sama působí jako prostředek přizpůsobování a omezování“, neboť se tato svoboda pohybuje na úrovni „volnosti při nákupu a prodeji, při hledání práce a její volbě; lidé mohou vyjadřovat své mínění a volně se pohybovat. Jejich mínění však nikde netranscenduje etablovaný společenský systém, který determinuje jejich potřeby, jejich volbu a je-

jich mínění.“ (Marcuse H.: *Kultur und Gesellschaft* II. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag 1968, s. 159–160.)

¹⁹ Fromm, E.: *Man for Himself*, New York and Toronto, Holt, Rinehart and Winston 1947, s. 74.

²⁰ Srovnej: *Člověk — věda — technika*. Studie ČFS CSAV 1972, č. 3, kap. V, paragraf 5.

²¹ Drucker, P. F.: Cit. dílo, s. 390.

specializace vědeckého charakteru; objevuje se potřeba pružných změn v důsledku rozvoje vědy a techniky, což působí na změny výroby a urychluje morální opotřebování odborných znalostí.²² Vznikají nové sektory národního hospodářství a projevuje se všeobecná tendence k intelektualizaci dělnické práce a mechanizaci části práce duševní s perspektivou automatizace ve všech oborech a oblastech lidské práce. Vědeckotechnická revoluce s sebou už tím přináší potřebu radikálně změnit celý dosavadní vzdělávací systém a především systém školství.²³ Vyhovět těmto nárokům není snadné. Za prvé, požadavky, které vědeckotechnická revoluce klade a jež se týkají celé kvalifikační struktury, jsou mnohoznačné a nerovnoměrné. Za druhé, vědeckotechnická revoluce klade své požadavky bezprostředně, zatímco pracovní síla, kterou žádá, může být formována podle potřebného modelu až po jisté době, neboť nové požadavky jsou realizovány až v pokolení, jež se na produktivní život teprve připravuje. Za třetí, požadavky vědeckotechnické revoluce se neprosazují přímo, ale procházejí modifikacemi, které jsou dány vnitřní konzistencí vzdělávacích systémů, založených na zákonitostech pedagogiky, psychologie a didaktiky. Za čtvrté zde existují jednak společenská zprostředkování sociální strukturou, která výrazně ovlivňují realizaci požadavků vědeckotechnické revoluce na vzdělání, a jednak zprostředkování celkovou duchovní atmosférou jednotlivých společností.

Ukazuje se, že právě školství je oblastí, v níž je požadavek dlouhodobých prognóz a výzkumů, zaměřených také na vztah rozvoje vědních oborů a obsahu vzdělání i jeho didaktických a organizačních forem, prvořadý. Růst poznatků nemůže být zvládnán tradičními prostředky vyučování,

což je všeobecně uznáváno. Avšak obrovský nárůst učiva nelze redukovat tradičním způsobem. Proto je především — v čistě technickém smyslu, v souvislosti se změnami „uvnitř“ práce a rozvojem vědeckotechnické revoluce — nezbytné nepřetržitě a kvalifikovaně zpracovávat vědecké poznatky pro pedagogické účely a zároveň přenášet těžiště výuky na osvojování si podstatných souvislostí mezi fakty (ne faktů samých) a pěstování schopnosti samostatného myšlení.²⁴ Zuhlcování mládeže informacemi²⁵ znamená z čistě pedagogického hlediska prodlužování a prohlubování verbálního charakteru tradiční školy a z hlediska psychologie mládeže pak vede ke stressům a labilitě z permanentně nezvládaných a zdánlivě nezvladatelných úkolů, což se přenáší i do jejich pozdějšího života a přístupů k práci.

Rychlé „zastarávání“ vědomostí²⁶ obrací ve všech průmyslově vyspělých zemích pozornost k tzv. permanentnímu vzdělávání nebo „učení se po celý život“. Tento způsob vzdělávání se stává systematickým doplňkem dosavadních školských systémů a jeho různé formy jsou považovány za součást perspektivního východiska z tzv. krize vzdělání ve světě. Není náhodou, že organizace UNESCO se začala těmito problémy zabývat právě na přelomu poloviny našeho století. První konference o vzdělávání dospělých se konala v r. 1949 v Dánsku. Poslední, v pořadí třetí konference v Tokiu v r. 1972 předložila vládám členských států UNESCO řadu konkrétních doporučení v tomto směru.²⁷ Obsah textu doporučení zároveň názorně ukazuje, jak mimoškolní vzdělávání souvisí s úrovní školského systému a jak je obtížné spojit funkci mimoškolního vzdělávání s bojem proti negramotnosti v zemích, které nepro-

²² Wiener, N.: *Kybernetika a společnost*. Praha, NČSAV 1963; Bright, J.: *Automation and Management*. Boston, Division of Research, Graduate School of Business Administration, Harvard University, 1958; Dauzner, N. D.: *Naučno techničeskij progress i rabočij klass SŠA*. Moskva, Nauka 1969 aj.

²³ Nelze však zapomínat, že problém vzdělání a především teoretické fundamentace jeho obsahu i organizační struktury se stal v téže době také nedílnou součástí řešení sociálně politických a národnostních problémů zemí tzv. třetího světa. Konference UNESCO, která se sešla ve dnech 25. července až 7. srpna 1972 v Tokiu, opětovně poukázala na to, že počet negramotných roste a přes všechnu pozornost, která se věnuje boji s negramotností, činí jejich podíl v obyvatelstvu naší planety jednu třetinu. (*Third International Conference on Adult Education*. Tokyo, August 19672. Cit. podle Synopsis 1972, 5.)

Svět a jeho problémy přesahují problémy průmyslově vyspělých zemí a jejich aktuálnost a konkrétní podoba se zde nemusí krýt s problémy vzdělání v jiné části světa, neboť historický čas je různý.

²⁴ Kapica, P. L.: *Někoterýje principy tvorčeskogo vospitaniťa i obrazovanija sovremennoj molodoži*. Voprosy filosofii 1971, č. 5.

²⁵ Stejně tak nelze již setrvatovat u úzce pojaté profesionální specializace; odborná kvalifikace musí být založena na širším, všeobecně vzdělanostním a teoretickém základě. Proti heslu „maximum specializace“ se staví požadavek takového vzdělání, které umožňuje „maximum adaptability“. (Cit. zpráva OECD, s. 75.)

²⁶ N. D. Gauzner uvádí, že doba morálního opotřebování profesí se v budoucnu bude pohybovat kolem deseti let. (Cit. práce, s. 86.)

²⁷ Cit. zpráva UNESCO.

šly radikálními sociálně politickými změnami.

Pozornost věnovaná v současné době otázkám mimoškolního vzdělávání má však ještě jiný smysl, a sice ten, že odsouvá na okraj rigidní názory, které mají dosud své dosti vlivné zastánce v pedagogické vědě. Tyto názory se opírají o desetiletí dokazované teorie, že vzdělání a určité kvalifikace lze dosáhnout jen tradičními formami a v určitém věku. Tento předsudek se uplatňoval po dlouhou dobu jako argument proti demokratizaci vzdělání a sehrál svou negativní roli při rozšiřování základny pro výběr talentů z dětí z nižších sociálních vrstev. Vcelku byl vyvrácen praxí. Nicméně nelze přehlédnout, že podobné názory, které lze právem označit za elitářské a zastaralé, měly i svoje racionální jádro. Výzkumy totiž upozorňují na přesvědčivou korelaci mezi vůlí a schopností sebevzdělávání a dosaženým stupněm předchozího vzdělání. Čím vyšší vzdělání kdo v mládí získal, tím více času a pozornosti věnuje dalšímu sebevzdělávání, popřípadě udržení a zvýšení své kvalifikace, tím je schopnější organicky vstřebávat nároky kladené na jeho schopnosti a znalosti proměnami práce, zejména změnami „uvnitř“ práce. Tyto závěry se objevují ve všech průmyslově vyspělých zemích a znovu poukazují na důležitost a základní význam školského systému pro vzdělávací systémy jednotlivých zemí.

Výzkumy však upozorňují nejen na korelace mezi stupněm dosaženého vzdělání a využívání volného času pro sebe-

vzdělání ve smyslu zvyšování nebo udržení kvalifikace, ale také na korelace mezi vzděláním, jehož se člověku dostalo, úrovní kulturní informace ve škole a stupněm rozvinutosti jeho lidských smyslů.²⁸ Význam školského systému tedy nevystupuje pouze v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí a se změnami „uvnitř“ práce, ale také v souvislosti s proměnami v postavení práce ve společnosti. Školní vzdělání a organizace výchovy mladého pokolení vůbec má za úkol nejen připravovat pracovní sílu schopnou adaptace, ale vychovávat „pro život“²⁹, který se v současné době právě v důsledku změn „uvnitř“ práce a „s prací“ podstatně změnil.

Už jsme se zmínili o tom, že pro soudobé průmyslově vyspělé společnosti je signifikantní zvětšování fondu volného času. Tváří v tvář tomuto novému historickému faktu³⁰ mění vzdělávání svůj obsah. Dosaďovací vzdělávání a veškerá výchova směřovala nejen k přípravě na povolání, ale také k osvojení si vzorů chování a způsobů myšlení, které byly po staletí vypracovány právě v poměru k práci a k jejímu konkrétnímu postavení v životě pracujícího člověka a společnosti vůbec. S prací všeobecně, jak jsme již ukázali, se stala v dalším historickém vývoji, zejména ve druhé polovině dvacátého století, změna, která se týká jak subjektivně psychologického přístupu k práci, tak přístupu společenského. Člověk věnuje práci stále méně času, nebo přesněji společnost vyžaduje od člověka menší část doby, kterou má v životě k dispozici.³¹ Zkracuje se doba produktiv-

²⁸ K. Marx v *Ekonomicko-filosofických rukopisech* se zabývá rozvojem celého bohatství lidské smyslovosti. Píše, že „teprve předmětně rozvinuté bohatství lidské bytosti z části teprve rozvíjí, z části teprve vytváří bohatství lidské smyslovosti, muzikální ucho, oko pro krásu formy, zkrátka smysly schopné lidských prožitků, smysly potvrzující se jako lidské bytostné síly“. (Marx, K.: *Ekonomicko-filosofické rukopisy*, Praha 1961, s. 99.)

²⁹ Kapica, P. L.: Cit. práce, s. 25.

³⁰ Jestliže K. Marx analyzoval vztah práce a mimopracovní doby průmyslového dělníka v první polovině 19. století, nikterak to neznamená, že neexistovala mimopracovní doba ve formě volného času pro ostatní, a to ještě dříve, než se stal volný čas celospolečenským problémem. Dokonce i péče o náplň volného času není bezprecedentní. Prímou mistrným organizátorem a „fešilem“ problému volného času byla římskokatolická církev. Systémem svátků, příkazů o svěcení svátečního dne a o formách tohoto svěcení, spojených s návštěvou kostelů, poutních míst, církevních slavností, pohřbů, svateb, křtů apod. po staletí úspěšně řešila náplň volného času a obratně jej využívala.

³¹ V některých případech se uvažuje i o tom, není-li výhodnější plátet podporu v nezaměstnanosti těm, kteří byli zbaveni práce v důsledku automatizace provozů. Z hlediska národního hospodářství nelze takové případy vyloučit. Avšak považujeme-li práci, v níž se člověk objektivně účastní „dělní

dějin“, za podstatný projev člověka a vlastní oblast jeho denního „sebestvzrůvání“, je takové počínání hluboce antihumánní, neboť v žádné soudobé kapitalistické společnosti nejsou současné vytvořeny podmínky pro to, aby člověk věnoval své bytostné síly skutečnému „seberozvoji“ uprostřed stejně svobodných lidí. A tak dosud nezaměstnanost depřimuje, zbavuje jednotlivce pocitu organické přináležitosti ke kolektivní lidské, který jej potřebuje. Tyto subjektivní pocity vedou k rozkladu osobnosti, k demoralizaci, a to i v případě, že se nejedná o přímou materiální nouzi. Toto zjištění není pouze spekulativní, jeho správnost potvrzují zkušenosti. P. F. Drucker napíklád píše, že „když nám průmyslová produktivita dovolila, abychom nezaměstnané udržovali nad úrovní skutečného životního minima. Zjistili jsme, že práce je psychologickou a sociální nutností, nejen prostředkem obživy.“ (Cit. dílo, s. 319.) W. A. Faunce ve své práci *Problems of an Industrial Society* napsal, že automatizace způsobuje nezaměstnanost nekvalifikovaných dělníků, jejichž specializace zaniká. Automatizace nezpůsobuje masové výluky dělníků, avšak snižuje poptávku po pracovní síle (hlavně nekvalifikované). Roste počet nezaměstnaných teenagerů. V roce 1963 byla mezi těmito teenagery 3,2% vyšší nezaměstnanost, než je průměr celoeuropeičké nezaměstnanosti. Nezaměstnanost barevných teenagerů byla 5,5% vyšší. Jedná se o mladé lidi, kteří nedokončili střední školu a nemají kvalifikaci; avšak i absolventi

ního věku, zatímco lidský život se prodlužuje. Prodlužuje se doba dovolené, zkracuje se pracovní týden a denní pracovní doba.

Změny, které se v tomto směru stávají „s prací“, se prolínají se změnami „uvnitř“ práce. Čím méně práce „pohlcuje“ člověka ve smyslu totálního pohlcení všech jeho bytostných sil — za současného růstu možnosti alespoň částečného lidského rozvoje —, tím více se uvolňují vazby člověka na práci, roste ona „lhostejnost vůči určité práci“, protože se stala nejen v kategorii, nýbrž ve skutečnosti prostředkem k vytváření bohatství vůbec a přestala být srostlá s „individuem ve zvláštnosti“.³² Tato lhostejnost³³ se však dostává do rozporu s objektivními potřebami společnosti i člověka.

Vytvořit společnost, v níž nebudou jednotlivá individua pracovat jen pod „tlakem nouze a vnější účelnosti“³⁴, je možno pouze plným rozvinutím schopností jednotlivce, jež dává do služeb vlastního osvobození. To však předpokládá plnou subjektivní aktivitu, tedy společenské poměry, v nichž všestranný rozvoj jednotlivce je předpokladem všestranného rozvoje všech, tj. totálním rozvinutím všech lidských potenci, které v člověku dřímají anebo jež je možno v člověku vypěstovat. Ty se však mohou rozvíjet jenom prostřednictvím práce, jejím plným rozvinutím a dialektickým překonáním její jednostrannosti.

Tato dialektika je obsažena v procesu překonávání historicky vzniklé dělby práce na fyzickou a duševní, a to nejen v trivialitě empiricky postižitelného sblížování dělnické třídy a technické inteligence, ale všestranně, ve všech oborech lidské činnosti. Prozatím se však v teoretických koncepcích osvobození a „sebeuskutečnění“ člověka jednoduše odráží dichotomie práce a ne-práce, pracovního a volného času, jak existují ve své empirické podobě a v nasnadě jsoucí negativní závislosti jedno-

duché práce a aktivit ve volném čase. „Sebeuskutečňování“ člověka se klade mimo dějiny, chápe se jako uskutečňování člověka v jeho přirozenosti, člověka jako takového. Dialektika objektivního a subjektivního, svobody a nutnosti se štěpí na své póly, které se teoreticky absolutizují, a prakticky se předpokládá, že zůstanou zachovány nejen současné relace mezi pracovní a nepracovní dobou, ale také dosažený stupeň rozvoje dělby práce. Pokud se uvažuje dynamika práce, extrapoluje se kvantitativní stránka práce, neboť práce jako lidská činnost zůstává za hranicemi těchto úvah. Přitom se stále ve větší míře naopak projevuje tendence k rušení rozdílu mezi prací a volným časem. Tento faktor je sice z historie znám, ale na minulých stupních rozvoje dělby práce byl — z hlediska společnosti — spíše výjimečný. Dnes však je v tendenci převažující; rozšiřuje se počet „prací“ a roste počet lidí, kteří se jimi zabývají a u nichž se snižuje orientace na volný čas a pracovní doba se prodlužuje.³⁵ Ve stejných relacích je třeba také posuzovat požadavek celoživotního vzdělávání.

Teoreticky se zmocnit řady nových jevů, které se nabízejí v souvislosti s působením vědeckotechnické revoluce na práci, a vyvodit příslušné závěry pro další společenskou praxi, a tedy i pro vzdělání, znamená uvažovat práci nejen subjektivně, vzhledem k jednotlivému člověku a z hlediska jeho zorného pole, ale i objektivně, celospolečensky jako proces, který se neodehrává prostě v abstrakci mezi člověkem a přírodou, ale je společensky konkrétně zprostředkováván, přičemž práce zároveň produkuje společenské vztahy, a to opět ne abstraktní, ale konkrétní, které mají svou sociálně ekonomickou, sociálně politickou a sociálně kulturní strukturu.

V podmínkách socialismu historicky předcházela změna, která se stala „s prací“ — tato změna spočívala v politické likvi-

středních škol mají obtíže s hledáním zaměstnání. (W. A. Faunce: *Problems of an Industrial Society*. New York, McGraw-Hill 1968.) Také Karl Otto Pöhl upozorňuje na to, že problém USA je řešení nezaměstnanosti mladých. (Pöhl, O.: *Wirtschaftliche und soziale Aspekte des technischen Fortschritts in den USA*. Göttingen, Verlag Vandenhoeck-Ruprecht 1967, s. 42.)

³² Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ I*. Praha, Svoboda 1971, s. 58.

³³ Tamtéž, s. 58.

³⁴ Marx, K.: *Kapitál III/2*, Praha, SNPL 1956, s. 368.

³⁵ W. A. Faunce v souvislosti s rozbořením „odcizení“ práce poukazuje na fakt, typický pro

současnou situaci, že totiž „odcizení“ neexistuje u těch, kteří vykonávají vysoce odbornou a kvalifikovanou práci, zatímco je typické pro nekvalifikované dělníky a další část pracovníků s nízkou kvalifikací a s nízkým „statusem“ zaměstnání, což má za následek orientaci na volný čas. (Faunce, W. A.: *Problems of an Industrial Society*, New York, McGraw-Hill 1968). Donald N. Michael se domnívá, že u odborníků se nebude pracovní doba zkracovat, neboť budou pracovat 60 — 70 hodin týdně. (Michael, D. N.: *The Next Generation*. New York, Random House 1964). P. F. Drucker v citovaném díle píše, že právě pro oblast duševní práce neplatí, že „práce zmizí“ (s. 295).

daci kapitálového vztahu — obrovským technologickým a organizačním přeměnám „uvnitř“ práce, které přinesla vědeckotechnická revoluce v polovině dvacátého století. Sociálně politická přeměna byla koneckonců výrazem dialektiky možnosti dalšího rozvoje materiálních produktivních sil společnosti na jedné straně a „existujících výrobních poměrů, nebo — což je jen právní výraz toho — poměrů vlastnických“³⁶ na straně druhé. Nešlo tedy o mechanický vztah příčiny a účinku. Socialistická revoluce a její humanistický obsah hned v první fázi stimulovaly rozvoj výrobních sil nejen obecným osvobozením pracovní síly, ale konkrétní aktivizací lidského faktoru právě uskutečňováním demokratizace vzdělání a kultury; s ní byl spojován od samého počátku také rozvoj vědy a techniky. Výrazem této skutečnosti byl leninský projekt elektrifikace Ruska a heslo „Komunismus — toť sovětská moc plus elektrifikace celé země“.³⁷ Praxi se potvrdilo, že nový historický moment — položení základů osvobození společnosti a lidské práce ve smyslu takového zvýšení její produktivity, že „zmizí“ ve starých formách kapitálového vztahu a bude směřovat k dialektickému překonání dělby práce — působí zpětně a „může zpětně působit na své okolí a dokonce na své vlastní příčiny“,³⁸ urychlovat společenský vývoj a dávat mu žádoucí směr.

Hluboké pochopení významu vzdělání pro společenský vývoj a kulturní pokrok provázelo dělnické hnutí od samého počátku. Od doby vzniku dělnického hnutí mělo vždy vzdělání a zvyšování kulturní úrovně dělnické třídy daleko širší a hlubší smysl než jen úzce instrumentální nebo „osvětářský“. Vzdělání bylo od vzniku dělnického hnutí a I. internacionály chápáno jako nástroj uvědomování dělnické třídy o jejím historickém poslání, o jejích úkolech v politickém boji; bylo nezbytným předpokladem jejího osvobození. Po zániku I. internacionály převládly však v sociální demokracii „osvětářské“ a „reformátorské“ typy vzdělávání dělnictva. Právě proti nim postavil Lenin svou velkorysou koncepci kulturní revoluce. Na adresu představitelů

II. internacionály, kteří prohlašovali, že Rusko není zralé pro revoluci, že v něm není dostatečná kulturní úroveň, aby mohlo provést proletářskou revoluci, napsal: „Je-li k vytvoření socialismu zapotřebí jisté kulturní úrovně (ačkoli nikdo nemůže říci, jaká je ta jistá ‘kulturní úroveň’, neboť tato úroveň je v každém západoevropském státě jiná), proč bychom nemohli začít nejdříve tím, že revoluční cestou vybojujeme předpoklady pro tuto jistou úroveň?“³⁹

Vzdělání, s nímž je nerozlučně spjata celková kultura společnosti, se tak od počátku budování socialismu stalo konstitutivní složkou vytváření socialistického životního způsobu dávno před tím, než došlo k podstatným změnám „uvnitř“ práce v důsledku vědeckotechnické revoluce a než se staly v kapitalistickém světě zřejmé ony změny „s prací“, o nichž jsme pojednali výše.

Kulturní revoluce a s ní skutečná demokratizace vzdělání a veškeré kultury, kterou Sovětský svaz a ostatní socialistické země po vítězství proletářské revoluce začaly uskutečňovat, však právě předpokládaly — a vždycky budou předpokládat — kvalitativní změnu výrobních vztahů, protože jedině na této základně je možno vytvářet nový, socialistický životní způsob. Zde nepomohou ani apely na pochopení mezi universitami a decizní sférou,⁴⁰ ani reformy universit. a lepší organizace vzdělání⁴¹, ale pouze kvalitativní změna společenských poměrů a tím živořících podmínek lidí, které vedou ke kvalitativním změnám v jejich myšlení a jsou základem nových hodnotových orientací. Právě ony pak tvoří nezbytný základ skutečné revoluce ve vzdělání, o níž se v současné době tolik hovoří.

Резюме

Гулакова М.: Формирование социалистического образа жизни и образование в эпоху научно-технической революции

Человек начал создавать историю своего рода посредством труда. В силу этого естественный процесс превратился в процесс естественно-исторический. Труд оказывает самое глубокое

³⁶ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, 13. Praha, SNPL 1963, s. 370.

³⁷ Lenin, V. I.: *Spisy* 31. Praha, SNPL 1955, s. 517.

³⁸ Marx, K. — Engels, B.: *Vybrané spisy II*. Praha, Svoboda 1950, s. 525; dopis B. Engelse Fr. Mehringovi ze 14. 7. 1893.

³⁹ Lenin, V. I.: *Spisy* 33. Praha, SNPL 1962, s. 476 až 477.

⁴⁰ Drucker, P. F.: Cit. dílo.

⁴¹ Steinbuch, K.: Cit. dílo.

влияние на образ жизни человека, и каждое изменение, касающееся труда, существенно влияет на образ жизни общества, социальных классов и отдельных лиц.

Образ жизни мы коротко характеризуем как всеобщность деятельности общества, которая передается отдельному лицу через спектр социальной структуры. От ее характера зависит, в какой степени во всеобщности жизни общества находит себе применение целостность деятельности отдельного лица. Их соприкосновение и взаимное переплетение характерно для социалистического общества.

Научно-техническая революция приносит, куда она ни проникает, существенные изменения «внутри» труда, что имеет свои последствия прежде всего в структуре профессий и квалификаций. Однако наряду с этим она принесла и изменения, которые произошли «с трудом» в смысле его положения в жизни общества и отдельного лица.

В капиталистических обществах давления, оказываемые на образование, являются следствием изменений «внутри» труда и изменений в его положении в обществе. (Более короткое рабочее время, механизация и автоматизация труда и вместе с тем и его интеллектуализация и «ослабление» субъективно-психологических связей с работой.) Требования к «приспособленности» рабочей силы сопровождаются стремлениями общества заполнить свободное время. Спираль потребления проявляет себя не только на рынке труда и вещей, но она вбирает сюда и культуру.

В социалистическом обществе процессы, вызываемые изменениями «внутри» труда и «с трудом» в упомянутом выше смысле опираются на тыл, создаваемый со времени возникновения социализма и образуемый только что возникающими ценностными ориентациями. Они возникают в процессе освобождения труда благодаря социально-политическому и экономическому уничтожению эксплуатации. На этой основе возникает и углубляется демократическое сознание всего общества.

«Кризис образования» не вызван одной лишь научно-технической революцией, но общим кризисом потребительского общества. Поэтому этот кризис нельзя решить путем соответственной «адаптации» школьных систем к потребностям научно-технического прогресса. Кризис образования можно решить только как составную часть всеобщего общественного изменения. В таком процессе образование тогда не является одним только «дополнением» организации сознательного общества, но оно становится конститутивным компонентом возникающего социалистического образа жизни.

Summary

Huláková M.: Formation of the Socialist Way of Life and Education in the Period of the Scientific and Technological Revolution

Man began to form the history of his genus by work. The natural process was thus changed into a natural-historical one. Work most deeply affects man's way of life and every change in relation to work substantially influences the way of life of the society, of social classes and of individuals.

The way of life is briefly characterized as a totality of the society's activity, mediated by individuals through the spectrum of social structure. Its character determines the measure to which the totality of the individual's activity asserts itself in the totality of the society's life. Their interrelations and mutual infiltration are characteristic of the socialist society.

Wherever it wins through, the scientific and technological revolution brings changes "within" work: in the first place, this refers to the professional and qualification structure. At the same time, however, it has brought changes "concerning work" in the sense of its position in the life of both the society and the individual.

The pressure on education in capitalist societies develops on the basis of changes "within" work and changes in the position of work in society (shorter working time, mechanization and automation of work, its simultaneous intellectualization and "loosening" of the subjectively psychological links to work). Requirements on the "adaptability" of labour power are accompanied by the society's efforts to fill out leisure time. The consumption spiral manifests itself not only in the market of work and things but even draws in culture.

In the socialist society, the processes called forth by the changes "within work" and "concerning work" in the above-mentioned sense rest on the foundation that has been built up since the rise of socialism and forms the newly arising value orientations. They are formed in the process of liberating work by the socio-political and economic abolition of exploitation. The democratic consciousness of the whole society arises and deepens on this basis.

The "crisis of education" has been brought about not only by the scientific and technological revolution but by the general crisis assailing the consumption society. This is why this crisis cannot be solved by an adequate "adaptation" of school systems to the needs of scientific and technological progress. The crisis of education can be tackled only as a part of the total social change. In this process, education is not only a "complement" of the organization of a creative society but becomes a constitutive component of the arising socialist way of life.